

ÚVODNÍ SLOVO

Tato monografie je věnována životu a dílu významného českého pedagoga Josefa Úlehly (1852–1933), autora několika monografií, učebnic matematiky a přírodopisu, časopiseckých článků a překladů cizojazyčných textů. Největší pozornost kniha zaměřuje na Úlehlovu matematickou, učebnicovou a historiografickou tvorbu. Metodologickým východiskem této studie je zevrubný popis příslušných publikací, jejich zařazení do odborných i časových souvislostí a jejich kritické hodnocení. Práce je příspěvkem zejména k dějinám vyučování matematiky, pedagogiky a školy na našem území.

Svazek obsahuje pět kapitol. První je zacílena na Úlehlovy životní osudy. Je uvedena statí *Rodokmen Josefa Úlehly*, v níž jsou souhrnně podány informace o Úlehlově rodině. Následující dvoustrana *Stručný běh života Josefa Úlehly* je shrnutím Úlehlových studií a učitelského působení, které je přehledně ukázáno v časových a místních vazbách. Hlavní biografický text *Josef Úlehla* podrobně popisuje Úlehlovo rodinné zázemí, dětství, středoškolská studia a pedagogická působení; je proložen připomenutím jeho publikačních aktivit. Kapitola je uzavřena představením Úlehlovy pamětní desky a popisem zhotovení její kopie.

Jádrem druhé kapitoly nazvané *Počtenice* je analýza Úlehlových učebnic aritmetiky pro měšťanské školy. Předchází jí připomenutí systému elementárního a středního školství na našem území po tereziánských reformách, nastínění učebních osnov matematiky a zmínění českých početnic pro obecné školy poslední třetiny 19. století a počátku 20. století. Detailní rozbor Úlehlových učebních textů vystihuje jejich obsah, didaktické zpracování, další vydání a recenze. Celkové hodnocení svazků je doplněno o přehled našich prvorepublikových početnic. Závěr kapitoly se soustřeďuje na Úlehlovu rukopis sbírky matematických úloh, která nebyla publikována.

Třetí kapitola analyzuje Úlehlovu učebnici základů diferenciálního a integrálního kalkulu *Počítání infinitesimální*. Podává přehled prvních českých učebnic vyšší matematiky, podrobně ukazuje zaměření Úlehlova textu a reflektuje jeho zpracování. Hodnocení knihy opírá o její recenze a druhé vydání. Rozbor je završen pohledem na české učebnice matematické analýzy první poloviny 20. století.

Dějiny matematiky, čtvrtá kapitola této práce, je zaměřena na stejnojmennou Úlehlovu knihu, nejstarší českou monografii, která souhrnně představuje historii „královen věd“. Analýza publikace je zahájena nastíněním našich textů o vývoji matematiky, jež byly vydány od 60. let 19. století do prvního desetiletí 20. století. Pointou kapitoly je spolu s představením obsahu Úlehlovy monografie především vysvětlení, jakým způsobem je založena na použité literatuře. Závěr je věnován celkovému hodnocení práce a pohledu na dochovaný fragment jejího rukopisu.

Pátá kapitola pojmenovaná *Ostatní práce* je soustředěna na další Úlehlovy knihy, učebnice přírodopisu pro měšťanské školy, články uveřejněné v periodikách, recenze a překlady. Je pojata jako dovětek k provedenému detailnímu rozboru Úlehlových matematických textů a jako přiblížení jeho dalších zájmů, pedagogických postojů, inspirací cizojazyčnými tituly a aktivit v učitelské komunitě.

Závěrečné zamyšlení reaguje na výsledky studie, přináší stručnou konfrontaci Úlehlova díla s dnešní dobou a osobní reflexi autora. Práce je doplněna dvěma faktografickými přílohami. První, *Seznam publikací Josefa Úlehly*, představuje soupis Úlehlových textů. Druhá, *Pozůstalost Josefa Úlehly*, sumarizuje dochované Úlehlovy osobní předměty, korespondenci, rukopisy a fotografie. Svazek uzavírá anglické resumé, *Summary*, *Jmenný rejstřík* a *Rejstřík sídel*.

Úvodní kapitola je původním představením životopisných údajů o Úlehlově rodině díky jejich vyhledání v matričních záznamech. Vlastní popis Úlehlovy životní pouti je především kompilací sekundárních a terciálních pramenů. Je na místě podotknout, že jí byla již v minulosti věnována značná pozornost. Jako první ji souhrnně popsal pedagog, publicista a literární historik Emanuel Havelka (1873–1956).¹ V roce 1912, u příležitosti Úlehlových 60. narozenin, publikoval svazek *Josef Úlehla. Život a dílo*,² v němž uveřejnil Úlehlovo curriculum vitae. Za deset let editoval práci *Úlehla. Zpomínky a úvahy k jeho sedmdesátinám*, do které je zařazena cenná Úlehlova autobiografická stať *Moji učitelé a přátelé, správcové moji na jevišti života*.³ Z další literatury použité v kapitole *Josef Úlehla* zmiňme ještě podrobnou monografii *Josef Úlehla a moravské učitelstvo* [Ko67] historika našeho školství Jaroslava Kopáče (1898–1987), jež je zaměřena zejména na Úlehlovu pedagogickou práci a spolkovou a redakční činnost. Je stručně představena v posledních odstavcích kapitoly *Ostatní práce*. Tato závěrečná část studie také prakticky nepřináší původní výsledky.

Úlehlovým publikacím v oboru matematiky, jejího vyučování a historie nebyla doposud v literatuře věnována větší pozornost.⁴ Zpracovaná analýza *Počtenic*, *Počtu infinitesimálního* a *Dějin matematiky* je zcela původní. Díky popsaným souvislostem, mezioborovým vztahům a historickým exkurzům prezentuje nejen Úlehlovy matematické práce, nýbrž umožňuje také pohled na situaci českého elementárního školství a matematického prostředí v období, do něhož spadají léta Úlehlova života. Podává rovněž řadu námětů na další badatelskou činnost.

Text studie je opatřen značným množstvím poznámek pod čarou, jimiž je doplněn o biografické údaje zmiňovaných osobností, odkazy na další literaturu, místopisnými informacemi nebo jinými podnětnými fakty. Účelně je proložen ilustracemi. Jedná se o Úlehlovy portréty, fotografie členů jeho rodiny a archiválií z jeho pozůstalosti, různé historické snímky, dobové pohlednice a autorovy fotografie. Ve velké míře jsou reprodukovány popisované rukopisy a stránky představovaných publikací. Zejména jsou přetištěny jejich obálky, frontispisy nebo titulní listy. Ilustrovány jsou rovněž vybrané textové či obrázkové stránky příslušných učebnic a monografií nebo jejich výřezy. Ke všem naskenovaným listům jsou

¹ O Havelkově životě a díle viz nekrolog Páč A., *Dr. Emanuel Havelka. Stručný nástin jeho života a díla*. Vlastivědný věstník moravský 11(1956), str. 184–187.

² Kniha je rozšířením Havelkova článku *Josef Úlehla, vynikající český pedagog* otištěného taktéž v roce 1912 v periodiku *Věstník Ústředního spolku jednot učitelských na Moravě*. Viz úplné citace obou textů pod značkami [Ha12a] a [Ha12b] v seznamu literatury kapitoly *Josef Úlehla*. Atp. pro další publikace, resp. jejich značky uvedené v tomto úvodním slovu.

³ Viz [Ha22], str. 11–38.

⁴ Úlehlova matematická tvorba byla nastíněna prakticky jen v příspěvcích Bečvářová M., *Josef Úlehla. Učitel matematiky* 13(2004), str. 39–48, a Bečvářová M., *Josef Úlehla (1852–1933)*. [BM08], str. 241–248.

doplněny jejich originální rozměry, aby bylo možné si učinit představu o jejich velikosti.⁵ Smyslem zařazení ilustrací není pouze zpestření práce, neboť na mnoha místech tvoří otištěné reprodukce nedílnou součást textu a je na ně průběžně odkazováno.⁶

Tato monografie vznikla na Katedře matematiky Přírodovědecké fakulty Univerzity Hradec Králové a je upravenou verzí mé disertační práce, kterou jsem sepsal během doktorského studia na Matematicko-fyzikální fakultě Univerzity Karlovy v Praze a obhájil v říjnu roku 2017. Na tomto místě proto děkuji své školitelce Martině Bečvářové za průběžnou četbu vznikajícího textu, fascinující pečlivost při jeho kontrole, za mnoho klíčových podnětů a kritické, avšak velmi cenné odborné připomínky. Děkuji také oběma recenzentům své práce, Ireně Sýkorové z Fakulty informatiky a statistiky Vysoké školy ekonomické v Praze, a Jiřímu Veselému z Matematického ústavu Univerzity Karlovy v Praze. Jejich korektury, připomínky a náměty velmi pomohly k vylepšení mého textu.

Knihy by nevznikla bez obětavé pomoci dalších osob. Děkuji členům Katedry didaktiky matematiky Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze za jejich ochotné rady a konzultace. Poděkování vyjadřuji také pracovníkům knihoven, muzeí a archivů. Cením si jejich vstřícného přístupu mnohdy přesahujícího standardní služby. Při tvorbě studie byly zúročeny především dokumenty z těchto institucí: Moravská zemská knihovna v Brně, Pedagogická knihovna J. A. Komenského v Praze, Vědecká knihovna v Olomouci, Studijní a vědecká knihovna v Hradci Králové, Univerzitní knihovna Univerzity Hradec Králové, Knihovna Matematicko-fyzikální fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Knihovna Matematického ústavu Akademie věd České republiky v Praze, Národní knihovna České republiky v Praze, Moravské zemské muzeum v Brně, Muzeum Komenského v Přerově, Státní oblastní archiv v Praze, Archiv města Brna, Moravský zemský archiv v Brně, Zemský archiv v Opavě.

Nesmírně si vážím zázemí, které jsem měl při tvorbě práce na svém bývalém působišti, Gymnáziu Nový Bydžov, a mám na současném místě, Katedře matematiky Přírodovědecké fakulty Univerzity Hradec Králové. V neposlední řadě děkuji za obětavou pomoc své rodině. Jmenovitě rodičům Evě a Petrovi Vízkovým, bratrovi Adamovi s rodinou, prarodičům Blance a Václavovi (in memoriam) Bekovým, Evě (in memoriam) a Josefovi Vízkovým. Vážím si bezmezných podpory své ženy Zuzany a toužím po tom, abych svým dětem, Michaele, Vojtěchovi a Janovi, dovedl na jejich cestě životem podat stejnou pomoc, které se dostalo mně.

Lukáš Vízek

⁵ Do textu jsou často vloženy dvě reprodukce vedle sebe s tím, že jejich výška je z typografických důvodů sjednocena. Například u historických početnic lze díky tomu nabýt dojmu, že se jedná takřka o stejně velké knihy. Jejich velikost se však často liší v řádu desítek procent. Rozměry snímků pořízených autorem této práce nejsou připojeny proto, že obrázky byly zachyceny na digitální fotoaparát. Velikost originálu také není uvedena u reprodukcí, které byly převzaty z literatury, evidentně se jednalo o přetištěné vyvolané fotografie a rozměry původních snímků nejsou autorovi známy.

⁶ Úlehlův portrét na obálce této knihy je převzat z Věstníku ÚSJUM (29(1931–1932), č. 23–24 ze dne 10. března 1932, str. 309). Nakreslil jej pravděpodobně Eduard Milén (1891–1976), který J. Úlehlů osobně znal. Viz jeho iniciály pod podobiznou a jeho dopis J. Úlehlůvi (inv. č. S 10294, viz přílohu *Pozůstalost Josefa Úlehlů*, str. 299).